

4. Хаустова М. Правова система серед інших узагальнюючих категорій правової науки. Загальні проблеми правової науки. Вісник № 4 (63), 2010, с. 47–57.
5. Понятие и структура правовой семьи. URL: <http://scicenter.online/kniga-sravnitelnoe-pravo-scicenter/ponyatiya-struktura-pravovoy.html>.
6. Давид Р. Основные правовые системы современности / Перевод с фр. В.А. Туманова. М.: Прогресс, 1988. 496 с.
7. Цвайгерт К. і Кьотц Г. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: Пер. с нем. 2-х т. Международные отношения, 2000. Т 1. 480 с.]
8. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) / Под ред. В.А. Туманова. М.: Юристъ, 2000. 448 с.
9. Есаков Г.А. Сравнительное правоведение в области уголовного права и типология уголовно-правовых систем современного мира. Российское право в интернете. 2006, № 2, , с. 2–9.
10. Палмер В.В. Дві конкуруючі теорії змішаних правових систем. Порівняльне правознавство. Науково-практичний журнал, 1-2/2013, с. 24–31.
11. Mixed legal systems. [online] Available at: <http://www.juriglobe.ca/eng/sys-juri/class-poli/sys-mixtes.php>].
12. А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитрієв. Проблеми теорії держави і права: Підручник. М: ЕКСМО. 2005. 649 с .
13. Стрельцов Є.Л. Кримінальне право України: вітчизняні постулати в процедурах міжнародної криміналізації. Юридичний вісник України, № 18–19, 4–17 травня 2018 року, с. 18.

УДК 340.112

ОНТОГНОСЕОЛОГІЧНИЙ СТАТУС НАСИЛЬСТВА ТА АГРЕСІЇ

Смазнова Ірина Сергіївна,
кандидат юридичних наук,
докторант загальнотеоретичної
юриспруденції (Національний
університет «Одеська юридична
академія», м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено дослідженню онтогносеологічного статусу агресії і толерантності, обґрунтуванню необхідності чіткого розмежування цих понять. Людина як розумна істота, усвідомлюючи свій внутрішній світ, обирає насильницький чи ненасильницький зовнішній шлях реалізації внутрішнього. Внутрішній світ людини значною мірою залежить від задоволення потреб. Незадоволення потреб породжує конфлікт між індивідами, між індивідами і державою, між соціальними групами і державою, що веде до насильства у суспільстві. Хоча агресивні форми насильства є явищем далеко не новим, ефективного способу боротьби з ними ще не вироблено, це істотно пояснюється неоднаковим його віддзеркаленням як в індивідуальній, так і в суспільній свідомості. Отже, справа полягає в неоднаковому ставленні людей до цього негативного явища. Відсутність єдності відбивається на теоретичній свідомості, заважаючи виробити єдину загальноприйнятну дефініцію негативних, агресивних форм насильства, структуру системних ознак, визначення суб'єктно-об'єктного складу, причинно-наслідкового зв'язку та внаслідок цього знаходження шляхів ефективної

протидії таким формам. Незважаючи на велику кількість наукової та публіцистичної літератури, присвяченої проблемі суспільного розуміння насильства, поки що, як здається, залишається малою мірою дослідженням його логіко-методологічний аспект, що ставить певні перешкоди на шляху створення ефективного механізму регулювання боротьби з агресивними формами насильства.

Важливо зосередитися саме на логіці розуміння розмежування агресії і насильства і, відповідно, протидії їх негативним наслідкам. Адже теоретична плутанина у цьому питанні, поза сумнівом, створює додаткові перешкоди на шляху створення практично значущого та ефективного механізму регулювання боротьби з агресивністю на всіх рівнях її прояву. Так, наприклад, поняття насильства і агресії є ключовими категоріями в кримінальному праві. Не з'ясувавши сутність цих категорій, не можна з повною мірою достовірності визначити належну міру покарання, правильно кваліфікувати злочин. Саме тому необхідна робота щодо визначення насильства та агресії.

Ключові слова: агресія, насильство, розмежування понять, насильство во благо, злякисна та доброякісна агресія.

ONTOGNOSEOLOGICAL STATUS OF TOLERANCE AND AGGRESSION

Smaznova Irina Sergeevna,

Law, Associate Professor,

Doctoral Candidate Department of

General Theoretical Jurisprudence

(National University "Odessa Academy

of Law", Odessa, Ukraine)

The article is devoted to the study of the ontognoseological status of aggression and tolerance, to substantiating the need for a clear demarcation of these concepts. A person as a rational being, aware of his inner world, chooses a violent or non-violent external way of implementing the internal one. The inner world of a person is largely dependent on satisfaction of needs. Dissatisfaction with needs generates a conflict between individuals, between individuals and the state, between social groups and the state that leads to violence in society. Although aggressive forms of violence is a phenomenon not new, but effective way of dealing with them is not produced, is largely explained by its uneven reflection both individually and in the public consciousness. So, the matter is unequal attitude of people to this negative phenomenon. The lack of cohesion reflected in theoretical consciousness, preventing produce only the conventional definition of negative and aggressive forms of violence, the structure of the system characteristics, determining the subject-object structure, causation, and – as a result – finding ways to effectively counter such forms. Despite the large number of scientific and journalistic literature on the issue of public awareness of violence so far, it seems, is insufficiently researched its logical and methodological aspect that puts some obstacles to creating an effective mechanism to regulate the fight against aggressive forms of violence.

It is important to focus on the logic of understanding the distinction between aggression and violence and, accordingly, counteracting their negative consequences. After theoretical confusion in this matter, of course, creates additional obstacles to the creation of significant practical and effective mechanism for regulating combat aggressive at all levels of its manifestation. For example, the concept of violence and aggression are key categories in criminal law. Did not find out the essence of these categories, it is impossible to determine with a sufficient degree of certainty the proper measure of punishment, to properly classify the crime. That is why it is necessary to work with the definition of violence and aggression.

Key words: aggression, violence, differentiation of concepts, violence for the benefit, malignant and benign aggression.

Актуальність дослідження проблем насильства, розмежування доброякісної і злоякісної агресії, їх співвідношення підкреслюються тим, що після виявлення можливості маніпулювання людською свідомістю, інформація у формі пропаганди й агітації стала головним важелем управління людьми, інструментом влади, вона стала нести в собі не лише конструктивну, але руйнівну силу. Значний стрибок у розвитку можливості швидкого отримання інформації через ЗМІ через високошвидкісний інтернет став у світлі цієї проблеми справжнім бичем сучасності. До ХХ ст. йшлося про насильство локальне. Нині насильство піднялося на якісно інший рівень, вийшовши на рівень глобального кризового явища, вставши в один ряд з іншими загальнолюдськими проблемами. Прагнучи одержати сенсацію, ЗМІ у багато разів збільшують руйнівний ефект окремо взятого факту прояву агресії, насильства, здійснюючи вплив на здібність людини до уяви. Людина не захищена від маніпуляції її свідомістю. М.Г. Делягін зазначає: «Сучасна людина втратила вироблення навичок самостійного мислення, нею виключно легко маніпулювати. Ця деградація знизилася ефективність масової людської свідомості» [4, с. 22–23]. Тут слід зазначити ще одне нове, але за своїми наслідками вкрай негативне явище, що позначається на рівні суспільної свідомості. У сучасних умовах людина піддається інформаційній агресії і насильству щоденно, задля відокремлення цих понять були введені нові терміни – «кібернасильство», «кіберагресія». Суспільству нав'язують певне розуміння життя, що створює маніпулятивний ефект, який загрожує психологічному здоров'ю людини.

У наукових публікаціях значну увагу приділено теоретичним напрямкам дослідження проблем насильства, де однією з форм її прояву виступає агресія або ці поняття використовуються як синоніми. Також насильство часто розглядається як інструмент для маніпуляцій політикою, що проводиться у будь-якій державі. У цих же роботах надається певний прогноз, пропонуються різні ідеї стратегії боротьби з агресією як видом насильства, у тому числі і шляхом ідеологічного забезпечення цієї боротьби.

У загальному вигляді агресія трактується як «мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам співіснування людей, яка завдає шкоди об'єктам нападу, що завдає фізичний, моральний збиток людям або викликає в них психологічний дискомфорт» [2, с. 27]. А насильство у загальному виді – це «суспільні відносини, в процесі яких одні індивіди (групи людей) за допомогою зовнішнього примусу, що становить загрозу життю, підпорядковують собі інших, їх здібності, виробничі сили. Насильство можна інтерпретувати як різновид відносин влади, оскільки остання є пануванням однієї волі над іншою, ухвалення рішення за іншого» [7, с. 14]. Тобто головними ознаками насильства, як це впливає вже з етимології слова, є застосування сили, опора на силу, дію за допомогою сили.

Це є абстрактно-загальним визначенням. Деякі великі музиканти згадували, що в ранньому дитинстві їх батьки, найчастіше батько, застосовували до них насильство, і навіть фізичне, щоб примусити їх вчитися грати на скрипці або іншому музичному інструменті. Без певного насильства важко обійтися і під час лікування дитини. Але ж таке застосування сили, будучи фактично або за задумом насильством «во благо», не може супроводжуватися агресією. При цьому першим важливим уточненням та конкретизацією у цьому разі буде, мабуть, те, що агресія за логічним рівнянням вужча за насильство.

Отже, насильство не завжди пов'язане з агресією? Відповісти на це запитання можна так: насильство можна назвати початком агресії, а точніше агресивності, але це є дуже віддалений початок, який породжує, окрім неї, численні явища. Цей початковий пункт деякі дослідники навіть виводять за межі соціуму, в біологічну природу. Так, пояснюючи причину агресивності та деструктивності людини, вчені шукають її у тій біологічній спадщині, яка нібито обтяжує людину, оскільки вона є дитям природи.

Наприклад, видатний австрійський зоопсихолог, засновник етології К. Лоренц стверджував, що агресія людини – це природний інстинкт, який зберігає життя. Поява зброї стала каталізатором внутрішньовидового відбору. Сплеск та зростання агресії К. Лоренц пояснював «незначною розрядкою інстинктивних агресивних сполук» [6].

Таку позицію Е. Фромм називав інстинктивізмом. Людина, на думку інстинктивістів, несе в собі заряд агресії, тому що за природою своєю була і залишається хижаком. Критикуючи таку позицію, Е. Фромм аналізує безліч історичної та антропологічної наукової літератури, наданої посилкою інстинктивізму, що переконливо свідчить про її помилковість, оскільки на ранній стадії свого розвитку людина, виявляючи до інших людей дружелюбність, щедрість та великодушність, характеризується якраз орієнтацією на цінності, пов'язані не зі смертю, а з життям. Агресивність людини, вважає Е. Фромм, – це надбання останніх століть її історії, і викликана вона соціальними обставинами. Проте Е. Фромм не може погодитися із позицією біхевіоризму, згідно з якою агресивність є винятково продуктом виховання та інших форм впливу на людину з боку навколишнього його соціального середовища. Критикуючи ці два крайні погляди на причину людської агресивності, Е. Фромм доходить висновку, що в людини «необхідно суворо відрізнити агресію біологічно адаптивну, яка сприяє підтримці життя, доброякісну від зляканої агресії, не пов'язаної зі збереженням життя» [11, с. 230]. «Доброякісна» агресія є властивою як тваринам, так і людині. Вона має біологічні форми прояву та затухає, як тільки зникає небезпека. «В основі зляканої агресії не інстинкт, а якийсь людський потенціал, що сягає корінням умов самого існування людства» [11, с. 231].

Погоджуючись з Е. Фроммом, у цьому дослідженні агресію розглядаємо у двох взаємопов'язаних аспектах: як доброякісна (конструктивна) і зляканої (деструктивна), де насильство є результатом схильності людини до агресивності і з розвитком людини і соціуму набуває розгалужених форм.

Феномени агресії і насильства зазнають різної інтерпретації, що веде до певних складнощів у з'ясуванні суті проблеми. Однією із серйозних перешкод вирішення цієї задачі є виняткове різноманіття трактувань агресії і насильства, що пов'язане з політичними чинниками, різноманіттям їх форм, яке робить складним їх відмежування. Але без чіткого з'ясування онтологічної природи насильства і агресії, змісту і складу цих понять не можна зрозуміти основні форми їх прояву загалом.

Міжнародному співтовариству так і не вдалося виробити загальноприйняте юридичне визначення насильства й агресії та їх розмежування. При цьому сутнісне наповнення цих феноменів для всіх є зрозумілим. Тут присутні протизаконність, застосування сили, примус, обмеження волі. Однією з об'єктивних причин, що ускладнюють вироблення загальновизнаного юридичного визначення агресії і насильства, є спроба сформулювати визначення шляхом включення до нього всіх ознак, властивих окремим проявам насильства, спрямованим на залякування, причиною яких частіше є міждержавні, етнічні, політичні та просто кримінальні конфлікти. Сформульоване на їх основі визначення виявляється дуже широким і не завжди доцільним.

Багато мислителів, починаючи, напевно, з Геракліта, на передній план висувують той аспект насильства, який було названо «насильством во благо». Дійсно, застосування насильства як інструменту збереження політики, що проводиться в державі, і, навпаки, її зміни, супроводжувало весь хід історичного розвитку соціуму.

В юриспруденції складність об'єктивного критерію блага або шкоди вживаного насильства викликала появу питання про співвідношення так званих «легітимного та нелегітимного насильства».

Право на легітимне насильство закріплювалося і закріплюється виключно за державами та їхніми представниками. Так, М. Вебер зазначав: «Держава є та людська спіль-

нота, яка усередині визначеної області <...> претендує (з успіхом) на монополію легітимного фізичного насильства. Бо для нашої епохи характерно, що право на фізичне насильство приписується всім іншим спілкам або окремим особам лише настільки, наскільки держава зі свого боку допускає це насильство: єдиним джерелом «права» на насильство вважається держава» [3, с. 645].

Легітимне насильство повинне мати своїм результатом внутрішню та зовнішню безпеку держави і тим самим служити інтересам індивідів, що є її громадянами. Вся решта форм насильства оголошується нелегітимними. Такий розподіл міг би привести до позитивного ефекту у разі повної справедливості та неухильного застосування державних законів і насильницьких форм правління, що випливають із них. Насправді ж, як свідчать історичні дослідження, представники держави часто діють не з позицій загального блага, а з позицій особистих та групових корисливих інтересів, у зв'язку з чим навіть важко буває іноді провести межу між державним діячем та злочинцем. У зв'язку з цим офіційний злочинець, що протистоїть державній особі, має навіть набагато більше шансів одержати в широких масах співчуття, і це породжує легенди про «справедливих розбійників». Цією обставиною і нині цинічно користуються в ЗМІ, коли освітлюються акти прояву агресії і насильства, виправдовуючи беззаконність.

Правове вирішення проблеми легітимності та нелегітимності насильства виявляється невіддільним від її морального вирішення. Те, що для одних є добром, інші сприймають як зло, з яким необхідно боротися, зокрема, рівнозначними методами аж до підпорядкування або навіть усунення супротивника. Суперечність із цього приводу у будь-якому суспільстві полягає у тому, що одна його частина приймає право на легітимне насильство, тоді як інша категорично заперечує саму думку його застосування, навіть якщо така міра здається цілком адекватною та рівносильною, а головне – справедливою.

Відсутність єдиного підходу до феномена насильства як у науковому, так і нормативному плані посилює також змішування близьких за змістом понять, використання їх як синонімів. Одним із найбільш часто використовуваних як синонім насильства понять є агресія – одне зі складних багатопланових явищ життя.

Проблема агресії в людському суспільстві має велике теоретичне і практичне значення, оскільки природа людини містить одночасно позитивний і негативний початок. Видатний німецький філософ Ф.В.Й. Шеллінг зазначав, що в «людині міститься вся потужність темного початку і в ній же міститься вся сила світла» [13].

Феномен агресії досліджується в різних науках, тому усвідомлення його дещо відрізняється. Термін «агресія» найчастіше використовується в міжнародних нормативно-правових актах, де його значення демонструє єдність у трактуванні і застосуванні.

Дослідженням проблем агресії займалися і займаються дослідники різних держав. Велика група вчених (А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Джін, С. Фешбек) пов'язує агресію безпосередньо із природною людською агресивністю, наслідуючи теорії Е. Фромма про природжену людську агресивність.

Нормативне визначення агресії міститься у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 від 14 грудня 1974 р.: агресія (від лат. aggression – напад) – поняття сучасного міжнародного права, яке охоплює будь-яке незаконне з точки зору Статуту ООН застосування сили однією державою проти територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави [8].

Озброєний напад однієї держави на іншу вважається міжнародним злочином проти миру і безпеки людства. Поняття агресії включає ознаку ініціативи, означає застосування будь-якою державою сили першою. Здійснювані в порядку самооборони, навіть із застосуванням озброєної сили, дії держави, яка піддалася нападу, не можуть

вважатися актом агресії, також як і колективні дії держав, які відповідають Статуту ООН, для підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки. Об'єктом агресії також зазвичай є держава. Агресивною поведінкою при цьому є навмисна поведінка, яка спрямована на спричинення шкоди, нею не вважається ненавмисне, випадкове нанесення шкоди.

«Агресивністю, з позиції психологічної науки, є стійка властивість особистості, яка знаходить вираз у готовності до прояву агресії» [5, с. 12]. Таке бачення демонструє в своїй праці і Л. Берковець, який наголошує на відмінності, хоча і взаємопов'язаності феноменів агресії і агресивності [1, с. 12].

Соціологічна література, на відміну від психологічної, представляє дещо інший ракурс агресії, спрямований на акцентування зв'язку «індивід–суспільство». Так, учасники круглого столу, присвяченого проблемам суспільства, трактували агресію «як вимушену обставинами захисну реакцію індивідуума до збереження своєї індивідуальності і можливості її висловити у відповідній формі» [12, с. 45]. Тобто акти агресії в цьому визначенні трактуються як вимушена необхідність.

Згідно із сучасними, в основному психологічними науковими дослідженнями феномен агресії трактується не лише виключно як негативне явище. Дослідниця агресії Є.Л. Ситих пише: «Не може служити доказом негативності агресії такий момент, як деструктивність агресії, її руйнівний характер, а так само її суперечливість загальноприйнятим нормам. Руйнування є необхідним елементом творення» [9].

Ю.Н. Фархутдінова, досліджуючи сучасні проблеми психології, прямо вказує: «Кожна особистість повинна мати певний ступінь агресивності. Відсутність її призводить до пасивності, відомості, конформності тощо» [10, с. 103].

Здається, таке бачення позитивних властивостей агресії доволі однобічне. Можна погодитись із цими висновками, якщо розглядати таку «позитивність» із боку агресора, але якщо уявити відчуття об'єкта агресії (навіть проявленої в процесі творчості), то навряд чи людина, яка відчула на себе агресивність іншої людини, схвалить, зрозуміє і сприйме це як належне. Тому необхідно постійно відокремлювати поняття агресії від суміжних із нею явищ – насильства, самозахисту та інших.

Як було з'ясовано раніше, насильство – явище двояке, що може приводити до позитивного або негативного наслідків, тоді як агресія з юридичної точки зору деструктивна завжди, незалежно від обставин, результату і висновків науковців у сфері психології.

У разі поверхневого розгляду поняття «насильство» є складовою частиною поняття «агресія». Але незалежно від того, чи викликаний агресивний акт спонтанними, несвідомими імпульсами і реакціями, де не переслідується певна мета, або ж агресія пов'язана з іншими причинами, агресія завжди пов'язана з насильством. Хоча деякі дослідники агресії вважають навпаки. На наш погляд, дивно звучить – «ненасильницька агресія». Агресія, якщо не завдає фізичного насильства, заподіює насильство вербальне, психологічне, моральне і т.п., в будь-якому прояві має собою наслідком насильство щодо кого-небудь або чого-небудь. Навіть, якщо припустити згідно з психологічними дослідженнями, що агресія може бути «во благо», вона буде такою тільки для суб'єкта агресії, наприклад зняття психологічної напруги, скидання дратівливості на об'єкт агресії, наявність агресії як складника творчого імпульсу.

Поняття агресії має цілком деструктивний і руйнівний характер, чого не можна сказати про насильство, яке часто здійснюване з позитивних мотивів і має позитивні наслідки. І в цьому плані насильством можна вважати будь-яку дію, що має примусовий характер, здійснювану поза волею об'єкта додатка цієї дії. Саме тому поняття насильства з логічної точки зору ширше за поняття агресії.

Список використаних джерел:

1. Берковиц Л. Агрессия. Причины, последствия, контроль. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2001. 512 с.
2. Большой психологический словарь / сост. Б. Мещеряков и В. Зинченко. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. 672 с.
3. Вебер М. Избранные произведения / пер. з нем., общ. ред. П.П. Гайденоко, Ю.Н. Давыдова. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.
4. Делягин М.Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации: Курс лекций. 3-е изд. Москва: ИНФРА-М, 2003. 768 с.
5. Дмитриева Т.Б., Шостакович Б.В. Агрессия и психическое здоровье. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 464 с.
6. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»). Вопросы философии. 1992. № 3. С. 39–53.
7. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН. Нац. общ.-науч. фонд; Науч.-ред. совет: предс. В.С. Степнин. Москва: Мысль, 2001. Т. 3. 692[2] с.
8. Резолюция 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14.12.1974 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml. (дата звернення: 30.08.2018).
9. Сытых Е.Л. Агрессия и насилие: Грани сопряжения понятий. Академия Тринитаризма. Москва. № 77-6567, публ. 10706, URL: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0215/004a/02154006.htm> 24.09.2003 (дата звернення: 17.03.2017).
10. Фархутдінова Ю.Н. Внутрішній конфлікт як одна з причин агресивної поведінки підлітків. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Кам'янець-Подільський, 2010. Випуск 10. С. 762–771.
11. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Минск: ООО «Попурри», 1999. 624 с.
12. Человек и агрессия: Материалы круглого стола. Общественные Науки и Современность. Москва, 1993. № 2. С. 92–105.
13. Шеллинг Ф.В.Й. Сочинения: в 2 т. / пер. с нем., сост. А.В. Гулыга. Москва: Мысль, 1989. Т. 2. 636 с.